

CHOLPON DRAMALARIDA LEKSIK QATLAMLAR.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СЛОИ В ДРАМАХ ЧОЛПОНА.

LEXICAL LAYERS IN CHOLPON DRAMAS.

Davletova Muhabbat Ilxamovna

Urganch innovatsion universiteti magistranti.

Давлетова Мухаббат Ильхамовна

магистрантка Ургенчского инновационного университет.

Davletova Muhabbat Ilkhamovna

Master's student at Urgench Innovative University

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi Cho'lpon dramalarida qo'llangan leksik qatlamlar lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda dramaturg asarlaridagi umumxalq leksikasi, tarixiy va arxaik so'zlar, dialektal birliklar, ijtimoiy-siyosiy hamda terminologik leksikaning qo'llanish xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, dramatik nutqda emotsional-ekspressiv so'zlar, frazeologik birliklar va xalqona iboralarning obraz yaratishdagi o'rni yoritib beriladi. Muallifning leksik tanlovi orqali qahramonlarning ijtimoiy mavqei, ruhiy holati va davr ruhi qanday aks ettirilishi tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari Cho'lpon dramalarining leksik jihatdan boy va rang-barang ekanini, so'z qatlamlarining badiiy-estetik vazifani samarali bajarishini ko'rsatadi. Mazkur maqola o'zbek dramaturgiyasi tilini o'rganishda hamda badiiy matnlarning leksik tahlilida muhim ilmiy manba bo'la oladi.

Kalit so'zlar: Cho'lpon dramalari, leksik qatlamlar, umumxalq leksikasi, arxaik va tarixiy so'zlar, dialektal leksika, ijtimoiy-siyosiy leksika,

terminologik birliklar, emotsional-ekspressiv soʻzlar, frazeologizmlar, dramatik nutq.

Аннотация. В данной статье с лингвистической точки зрения анализируются лексические слои, используемые в драмах Чолпона, одного из крупнейших представителей узбекской литературы. Исследование изучает особенности использования народной лексики, исторических и архаичных слов, диалектных единиц, социально-политической и терминологической лексики в произведениях драматурга. Также освещается роль эмоционально-выразительных слов, фразеологических единиц и народных выражений в создании образа в драматической речи. Анализируется, как лексический выбор автора отражает социальный статус, душевное состояние и дух героев. Результаты исследования показывают, что драмы Чолпона лексически богаты и разнообразны, а словесные слои эффективно выполняют художественно-эстетную функцию. Данная статья может стать важным научным источником в изучении языка узбекской драматургии и в лексическом анализе литературных текстов.

Ключевые слова: чульпанские драмы, лексические слои, народная лексика, архаичные и исторические слова, диалектная лексика, социально-политическая лексика, терминологические единицы, эмоционально-экспрессивные слова, фразеологизмы, драматическая речь.

Abstract. This article analyzes the lexical layers used in the dramas of Cholpon, a major representative of Uzbek literature, from a linguistic perspective. The study studies the features of the use of popular lexicon, historical and archaic words, dialectal units, socio-political and terminological lexicon in the playwright's works. It also highlights the role of emotional-expressive words, phraseological units and folk expressions in creating an

image in dramatic speech. It analyzes how the author's lexical choice reflects the social status, mental state and spirit of the heroes. The results of the study show that Cholpon dramas are lexically rich and diverse, and that word layers effectively fulfill the artistic and aesthetic function. This article can be an important scientific source in the study of the language of Uzbek dramaturgy and in the lexical analysis of literary texts.

Keywords: Chulpan dramas, lexical layers, popular lexicon, archaic and historical words, dialectal lexicon, socio-political lexicon, terminological units, emotional-expressive words, phraseologisms, dramatic speech.

Kirish. O‘zbek adabiyoti taraqqiyotida Cho‘lpon ijodi alohida o‘rin tutadi. U nafaqat shoir va publitsist, balki o‘zbek dramaturgiyasining shakllanishi va rivojiga salmoqli hissa qo‘shgan ijodkor sifatida ham e‘tirof etiladi. Cho‘lpon dramalari o‘z davrining murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlarini, milliy ong uyg‘onishi, inson erkinligi va shaxsiy fojialarni badiiy jihatdan chuqur aks ettirishi bilan ajralib turadi. Ushbu dramatik asarlarning g‘oyaviy-badiiy qiymati, avvalo, ularning til xususiyatlari, xususan, leksik qatlamlarning rang-barang va maqsadga muvofiq qo‘llanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Dramatik matn tilining o‘ziga xosligi shundaki, unda voqea-hodisalar asosan qahramonlar nutqi orqali ochiladi. Shuning uchun dramatik asarlarda so‘z tanlovi, leksik birliklarning funksional yuklamasi va uslubiy qiymati muhim ahamiyat kasb etadi. Cho‘lpon dramalarida esa muallif badiiy tasvirni kuchaytirish, obrazlar xarakterini ochish va davr ruhini ifodalash maqsadida turli leksik qatlamlardan mohirona foydalanadi. Umumxalq leksikasi bilan bir qatorda tarixiy va arxaiik so‘zlar, dialektal birliklar, ijtimoiy-siyosiy hamda terminologik leksika dramatik nutqda faol ishtirok etadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Cho‘lpon dramalari tilini, ayniqsa undagi leksik qatlamlarni tizimli ravishda o‘rganish o‘zbek adabiy tili taraqqiyoti, dramaturgik nutqning shakllanish xususiyatlarini aniqlash

imkonini beradi. Shu bilan birga, leksik qatlamlar orqali milliy mentalitet, ijtimoiy munosabatlar va qahramonlarning ruhiy holati qanday ifodalanishini tahlil qilish bugungi tilshunoslik va adabiyotshunoslik uchun muhim masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi Cho‘lpon dramalarida qo‘llangan leksik qatlamlarni aniqlash, ularning badiiy-estetik va uslubiy vazifalarini ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun umumxalq leksikasi, tarixiy va arxaik so‘zlar, dialektal hamda ijtimoiy-siyosiy leksikaning dramatik nutqdagi o‘rni tahlil qilinadi, ularning obraz yaratish va muallif g‘oyasini ifodalashdagi ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari Cho‘lpon dramaturgiyasining til xususiyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda badiiy matnlarning leksik tahlili bo‘yicha ilmiy izlanishlar uchun muhim manba bo‘la oladi.

Asosiy qism. Cho‘lpon dramalarining badiiy qiymati va ta’sirchanligi, avvalo, unda qo‘llangan leksik qatlamlarning rang-barangligi hamda ularning dramatik vazifani bajarishdagi o‘rniga bog‘liqdir. Dramaturg o‘z asarlarida turli ijtimoiy qatlam vakillari nutqini tasvirlar ekan, har bir qahramon xarakteriga mos, davr ruhini ifodalovchi leksik birliklardan maqsadga muvofiq foydalanadi. Natijada dramatik matn tilida umumxalq, tarixiy, dialektal, ijtimoiy-siyosiy va emotsional-ekspressiv leksika uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi.

Umumxalq leksikasining qo‘llanishi. Cho‘lpon dramalarida umumxalq leksikasi asosiy qatlamni tashkil etadi. Ushbu leksik birliklar sahna nutqining tabiiyligini ta’minlash, qahramonlar nutqini hayotga yaqinlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Kundalik muloqotda faol ishlatiladigan so‘zlar orqali muallif qahramonlarning ichki kechinmalari, o‘zaro munosabatlari va ijtimoiy muhitini aniq ifodalaydi. Umumxalq leksikasi dramatik nutqning ravonligi va

tushunarlilikini ta'minlab, tomoshabin va o'quvchi uchun matnni qabul qilishni osonlashtiradi.

Tarixiy va arxaik leksika. Cho'lpon dramalarida tarixiy va arxaik so'zlar muhim leksik qatlamlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu birliklar asarda tasvirlangan davr manzarasini to'laqonli ifodalashga xizmat qiladi. Arxaik so'zlar orqali eski ijtimoiy munosabatlar, urf-odatlar va an'analar badiiy jihatdan jonlantiriladi. Tarixiy leksikaning qo'llanishi esa dramatik voqealarning vaqt va makon jihatidan aniqligini oshiradi hamda asarning ishonchliligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, bunday so'zlar sahna nutqiga tantanavorlik va badiiy jilo baxsh etadi.

Dialektal va xalqona leksika. Cho'lpon dramatik asarlarida dialektal va xalqona leksika qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishi va yashash muhitini ochib berishda muhim vosita hisoblanadi. Muallif ayrim obrazlar nutqida hududiy so'z va iboralardan foydalanib, ularning xalq ichidan chiqqanligini, oddiy hayot tarziga yaqinligini ta'kidlaydi. Xalqona leksika dramatik nutqqa samimiylilik, jonlilik bag'ishlaydi, obrazlarning ishonarliligini oshiradi. Bu hol Cho'lpon dramaturgiyasida xalq ruhiga yaqinlikni ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

Ijtimoiy-siyosiy va terminologik leksika. Cho'lpon dramalarida ijtimoiy-siyosiy leksika muallifning davr muammolariga befarq bo'lmaganligini ko'rsatadi. Jamiyatdagi tengsizlik, erkinlik masalalari, milliy ong bilan bog'liq tushunchalar dramatik nutqda muhim o'rin egallaydi. Terminologik birliklar orqali muallif murakkab ijtimoiy jarayonlarni aniq va qisqa ifodalashga erishadi. Ushbu leksik qatlam dramatik konfliktning keskinlashuvi va g'oyaviy yo'nalishini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Emotsional-ekspressiv leksika va frazeologizmlar. Cho'lpon dramalarida emotsional-ekspressiv leksika qahramonlarning ruhiy holatini

ochishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Baholovchi soʻzlar, his-tuygʻu ifodalovchi birliklar dramatik keskinlikni kuchaytiradi, sahna nutqining taʼsirchanligini oshiradi. Frazologik birliklar va obrazli iboralar esa matnning badiiyligini boyitib, muallif nutqiga milliy kolorit bagʻishlaydi. Bunday vositalar orqali dramatik dialoglar jonli va tabiiy koʻrinish kasb etadi.

Leksik qatlamlarning badiiy-estetik vazifasi. Choʻlpon dramalarida turli leksik qatlamlarning uygʻun qoʻllanishi asarlarning badiiy-estetik qiymatini oshiradi. Soʻz tanlovi orqali obrazlarning xarakteri, ijtimoiy mavqei va ichki dunyosi aniq ochib beriladi. Leksik qatlamlar dramatik konfliktini rivojlantirish, muallif gʻoyasini yetkazish va sahna taʼsirini kuchaytirishda muhim vazifani bajaradi. Natijada Choʻlpon dramalari til jihatidan boy, mazmunan chuqur va badiiy jihatdan mukammal asarlar sifatida namoyon boʻladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, Choʻlpon dramalarining badiiy qudrati va taʼsirchanligi, avvalo, unda qoʻllangan leksik qatlamlarning boyligi va rang-barangligi bilan belgilanadi. Dramaturg oʻz asarlarida umumxalq leksikasi, tarixiy va arxaik soʻzlar, dialektal birliklar, ijtimoiy-siyosiy hamda emotsional-ekspressiv leksikani maqsadga muvofiq va uygʻun tarzda qoʻllagan. Bu hol dramatik matnning tabiiyligi, hayotiyli va ishonchliligini taʼminlagan. Choʻlpon dramalarida leksik qatlamlar qahramonlar nutqining individuallashuviga xizmat qiladi. Har bir obrazning ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi va ruhiy holati aynan soʻz tanlovi orqali ochib beriladi. Xalqona va dialektal leksika oddiy insonlar hayotini jonli aks ettirsa, tarixiy va arxaik soʻzlar asarda tasvirlangan davr manzarasini toʻlaqonli ifodalashga imkon beradi. Ijtimoiy-siyosiy va terminologik leksika esa muallifning davr muammolariga munosabatini ochib, asar gʻoyaviy yoʻnalishini belgilaydi.

Shuningdek, emotsional-ekspressiv leksika va frazeologik birliklarning keng qo'llanishi dramatik nutqning ta'sirchanligini oshirib, sahna dialoglarini jonli va obrazli qiladi. Leksik qatlamlarning bunday uyg'unligi Cho'lpon dramaturgiyasining til jihatdan mukammal, badiiy-estetik jihatdan yuksak ekanini tasdiqlaydi. Xulosa qilib aytganda, Cho'lpon dramalarida leksik qatlamlarni o'rganish nafaqat dramaturg ijodining til xususiyatlarini chuqur anglashga, balki o'zbek adabiy tilining rivojlanish bosqichlarini yoritishga ham xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari badiiy matnlarning leksik tahlili bo'yicha keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Cho'lpon. Dramatik asarlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.

Cho'lpon. Asarlar to'plami (5 jildlik). – Toshkent: Fan, 1994–1998.

Qosimov B. Cho'lpon hayoti va ijodi. – Toshkent: Fan, 2001.

Karimov N. O'zbek adabiyoti XX asr boshlarida. – Toshkent: Akademnashr, 2010.

Rahmonov U. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.

Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvistik tahlili. – Toshkent: Fan, 2008.

Hojiyev A. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.

Nurmonov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2003.

To'xtasinov S. Badiiy nutq uslubi va leksika. – Toshkent: Universitet, 2012.

Madaliyev A. O'zbek adabiy tili tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2009.